

ПАЛЕОЛИТСКО НАЛАЗИШТЕ ХАЏИ ПРОДАНОВА ПЕЋИНА КОД ИВАЊИЦЕ

Душан Михаиловић, Филозофски факултет, Београд
Бојана Михаиловић, Народни музеј, Београд

Кључне речи: Западна Србија, Ивањица, Рошчићи, пећина, заштитна ископавања, средњи палеолит, горњи палеолит, алатке, кварц, горски кристал

У јуну 2003. године у сарадњи Филозофског факултета у Београду, Народног музеја у Београду и Завода за заштиту споменика културе из Краљева спроведена су заштитна археолошка ископавања у Хаџи Продановој пећини код села Лиса у близини Ивањице. Истраживања су реализована поводом намере Скупштине општине Ивањица да обнови цркву Светог архангела Михаила на платоу испред пећине. Заштитна ископавања пећине су обављена са циљем да се открију остаци цркве и провери стратиграфски положај налаза праисторијске керамике и плеистоценске фауне до којих се (захваљујући Зорану Вучићевићу из Ивањице) дошло приликом радова на уређењу улазног дела пећине.

Хаџи Проданова пећина представља споменик природе (Васиљевић 1998). Њен улаз је окренут ка југу и прилично је узак и висок (1,75x7 m - сл. 1). На улаз се надовезује ходник дуг више од четрдесет метара. У унутрашњости пећина садржи две дворане у којима су се очувале ретке врсте инсеката и богата фауна слепих мишева. Заштитна ископавања су предузета на самом почетку пећинског ходника, као и на платоу испред пећине, на укупној површини од 16 m². Истражено је пет геолошких хоризоната, а највећа дубина ископа (од 2,5 m) достигнута је у квадратима Е15 и Е16 (сл. 1). Приликом ископавања констатована је следећа стратиграфија:

слој 1 - површински ниво сивкастог седимента, са налазима из старијег гвозденог доба и савременог доба;
слој 2 - смеђи седимент са ситном дробином, са налазима из касног горњег палеолита;
слој 3 - смеђи седимент са крупном дробином и одломцима стена;
слој 4 - слој смеђег седимента са ситном дробином и мањом или већом концентрацијом ситног шљунка;
слој 5 - тамносмеђи седимент са крупном дробином и одломцима стена, са налазима из средњег палеолита.

PALAEOLITHIC SITE HADŽI PRODAN'S CAVE BY IVANJICA

Dušan Mihailović, Faculty of Philosophy, Belgrade
Bojana Mihailović, National Museum, Belgrade

Key words: Western Serbia, Ivanjica, Rošćići, Cave, Rescue excavation, Middle Palaeolithic, Upper Palaeolithic, tools, quartz, white quartz

In June 2003, rescue archaeological excavations were conducted in Hadži Prodan's cave by the village of Lisa, municipality of Ivanjica. Works were conducted in cooperation between the Faculty of Philosophy in Belgrade, the National Museum in Belgrade and the Institute for Protection of Cultural Heritage from Kraljevo, upon the intent of the Town Assembly of Ivanjica to rebuild the Church of St Archangel Michael on the plateau in front of the cave. Rescue excavations were conducted in order to reveal the remains of the church and to examine the stratigraphic position of the prehistoric pottery and Pleistocene fauna finds which were obtained during adaptation works on the entrance of the cave (thanks to the efforts of Mr. Zoran Vučićević of Ivanjica). Hadži Prodan's cave is a monument of nature (Vasiljević 1998). Its entrance is oriented to the South and is quite narrow and high (1.75x7 m - fig. 1). Behind it lies a corridor, more than 40 meters in length. The interior of the cave also includes 2 halls in which rare species of insects were preserved as well as rich fauna of bats.

Слика 1 - Улаз у пећину
Figure 1 - Entrance
to the cave

ПРЕЛИМИНАРНИ РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ фауне коју је обавила В. Димитријевић су показали да у плеистоценским слојевима апсолутно преовлађују остаци пећинског медведа, а заступљене су још и кости мрког медведа, вука, козорога и разних врста глодара и птица. Супротно очекивањима, већина палеолитских налаза није констатована у унутрашњости пећине већ на платоу испред пећине који је у прошлости заузимао знатно већу површину. Плато је релативно раван и на њему се јављају исти седименти као и у унутрашњости пећине. Његова висина достиже читавих десет метара, али због ограничене површине на којој су предузета истраживања није било могуће установити да ли се културни слојеви јављају и на већој дубини.

Током ископавања Хаџи Проданове пећине нађено је релативно мало палеолитских налаза (свега 15 ком.) (сл. 2). Ови налази су ипак пружили довољно информација за културно и релативнохронолошко опредељење збирки. У слоју 5 су нађене две пострушке и артефакти од кварцита (два одбитка и један раменасти стругач) који дефинитивно упућују на

Rescue excavations were undertaken at the beginning of the cave corridor as well as on the plateau in front of the entrance, in the overall area of 16 m². Five geological horizons were excavated and the largest depth of 2.5 m is reached in squares E15 and E16 (figure 1). The following stratigraphy has been established:

layer 1 - surface deposit of grey sediment including modern and Early Iron Age finds;

layer 2 - light brown sediment with fine stone inclusions comprising Late Upper Palaeolithic finds;

layer 3 - light brown sediments with coarse stone inclusions and larger stone fragments;

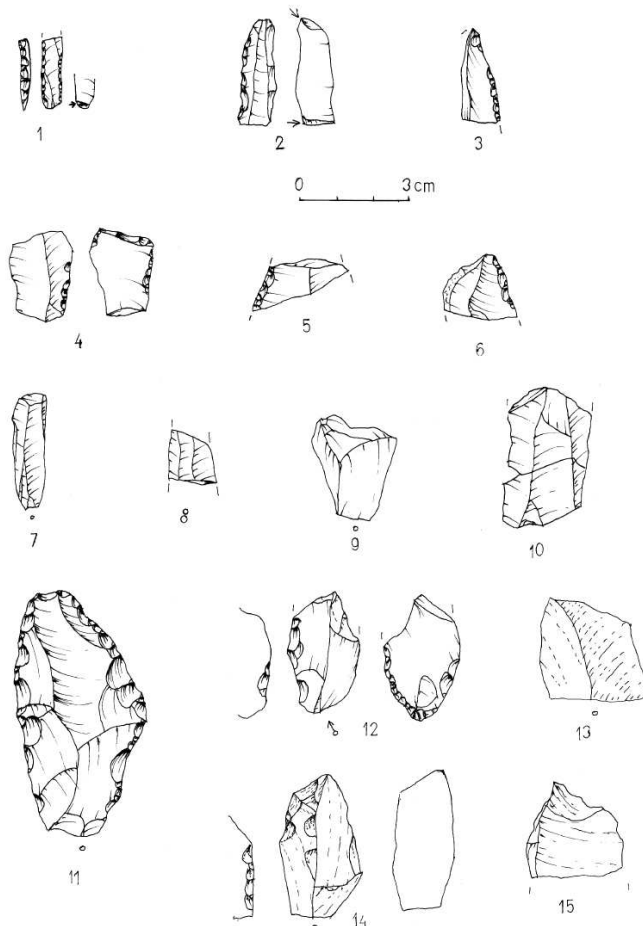
layer 4 - light brown sediment with fine stone inclusions and variable concentration of fine gravel;

layer 5 - dark brown sediment with coarse stone inclusions and larger stone fragments comprising Middle Palaeolithic finds.

Preliminary results of the faunal analyses conducted by V. Dimitrijević showed that the absolutely predominant species in the Pleistocene layers is the cave bear while the rest would belong

to brown bear, wolf, ibex and different species of rodents and birds. Contrary to expectations, the majority of the Palaeolithic finds was not collected from the interior of the cave but rather from the plateau in front of it which used to be more spacious in the past. The plateau is relatively leveled and comprised of the same sediments as the interior of the cave. Its height reaches as much as 10 meters but due to the limited excavation area it was not possible to determine whether cultural deposits continue further down.

During the excavations of Hadži Prodan's cave, only a small number of Palaeolithic finds was retrieved, 15 pieces in all (fig. 2). However, they were enough to establish the cultural and relative-

Слика 2 - Окресани камени артефакти из слојева 2 (1-10) и 5 (11-15)
Figure 2 - Chipped stone artifacts from layers 2 (1-10) and 5 (11-15)

средњепалеолитски карактер збирке. С друге стране, у слоју 2 је констатовано више налаза горњепалеолитског типа: оруђе са стрмо ретушираним хрптом, оруђе са ретушираним преломом и ретуширане и неретуширане ламеле и одбици. Заступљеност стрмо ретушираних ламела указује на то да ова збирка припада граветијену или епиграветијену.

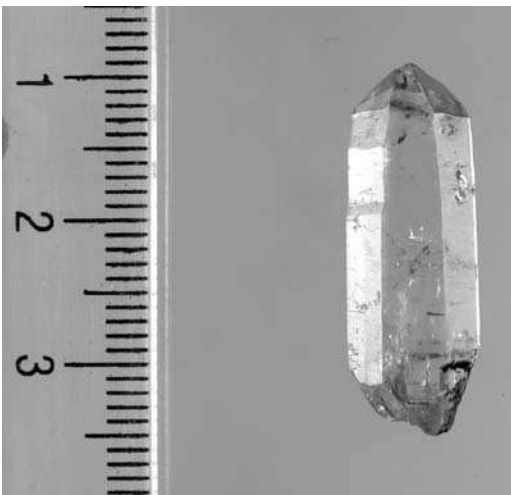
Посебан значај Хаџи Проданове пећине лежи у чињеници да су у средњепалеолитском слоју нађени предмети од чистог кварца: мали кристал кварца (сл. 3) и пострушка од горског кристала (сл. 4). Сматра се да налази од ове сировине представљају драгоцену сведочанства о духовном животу у средњем палеолиту који је на Балкану већ документован налазом "фруле" са локалитета Дивје Бабе I у Словенији (Turk et al. 1997), перфорираном фалангом козорога из слоја XII Црвене стијене (Basler 1975; Mihailović, у штампи) и гравираним предметима нађеним у средњепалеолитским слојевима пећина Темната Дупка и Бачо Киро у Бугарској (Cremades 2000). Кристали кварца се јављају још на локалитетима из доњег палеолита (Bednarik 2003), док су артефакти од горског кристала, чести у горњем палеолиту и мезолиту (Reher and Frison 1991), констатовани на малом броју средњепалеолитских налазишта, као што су Кулна у Чешкој (Valoch 1988), Сима де лас Паломас у Шпанији (Walker 2003), Кина у Француској (усмена информација S. Kuhn-а) и Теопетра у Грчкој (усмена информација E. Adam).

Када је реч о касном горњем палеолиту, Хаџи Проданова пећина представља уз Шалитрену пећину једини граветијенски/епиграветијенски локалитет у брдскопланинским

chronological character of the collections. Layer 5 yielded two scrapers and artifacts made of quartzite (two flakes and a shouldered scraper) which definitely determine the collection as Middle Palaeolithic. On the other hand, layer 2 included a number of finds of Upper Palaeolithic provenience: implements with backed pieces, retouched truncations, implements with retouched fracture surfaces as well as retouched and simple bladelets and flakes. The presence of implements with abruptly retouched edge indicates that the collection belongs to Gravettian or Epigravettian.

The special significance of Hadži Prodan's cave rests in the fact that the Middle Palaeolithic layer yielded artifacts of pure quartz: small crystal of quartz (figure 3) and a scraper made of quartz crystal (figure 4). It is generally considered that findings made of this material represent a valuable testimony to the spiritual life in the Middle Palaeolithic, already documented on the Balkans with a "flute" found at site Divje Babe I in Slovenia (Turk et al. 1997), a perforated ibex phalanx from the layer XII in Crvena Stijena (Basler 1975; Mihailović, in press) and engraved objects found in Middle Palaeolithic layers of the caves Temnata Dupka and Bacho Kiro in Bulgaria (Cremades 2000). Quartz crystals are also found in Lower Palaeolithic sites (Bednarik 2003), while artifacts made of mountain quartz, common in Upper Palaeolithic and Mesolithic sites (Reher and Frison 1991), are documented at a small number of Middle Palaeolithic sites such as Kulna in the Czech Republic (Valoch 1988), Sima de las Palomas in Spain (Walker 2003), Quina in France (L.Kuhn, personal com.) and Theopetra in Greece (verbal information by E. Adam).

Concerning the Late Upper Palaeolithic, Hadži Prodan's cave, besides Šalitrena cave, is the only Gravettian/Epigravettian site in the mountainous regions of the Central Balkans, between sites in the coastal zone and its immediate background (Badanj and sites in Montenegro) and sites around the Sava river (Kadar) and the middle and lower Danube (Climente II, Temnata Dupka, Bacho Kiro). We feel there is no need to especially point out how important it is to research this culture, not only in order to establish the connections between the coast and the inland areas of the Balkans which could further describe the relationship between Middle European

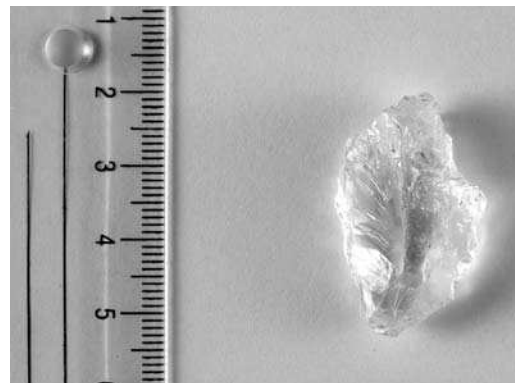

Слика 3- Кристал кварца из слоја 4
Figure 3 - Quartz crystal from layer 4

областима централног Балкана, на простору између налазишта у приморској зони и њеном непосредном залеђу (Бадањ, налазишта у Црној Гори) и локалитета у Посавини (Кадар) и средњем и доњем Подунављу (Клименте II, Темната Дупка, Бачо Киро). Не треба превише подсећати на то да је проучавање ове културе изузетно битно, не само због утврђивања веза између приморја и унутрашњости, који би могли ближе да укажу на однос средњоевропског и медитеранског епиграветијана, већ и због сагледавања основа на којима почива развој мезолита на Балкану.

С обзиром да постоји потреба да се ископавања Хаџи Проданове пећине наставе будућа истраживања ће бити усмерена на то да се утврди место са највећом концентрацијом артефаката као и да се испита до које дубине се јављају слојеви са палеолитским налазима. Посебна пажња биће посвећена прикупљању информација о условима депозиције налаза на локалитету и палеоеколошким и седиментолошким проучавањима локалитета и његовог непосредног окружења.

and Mediterranean Epigravettian, but also in order to acquire a general view of the basis for the development of the Mesolithic on the Balkans.

Слика 4 - Пострушка од горског кристала из слоја 5
Figure 4 - Scraper made of mountain quartz from layer 5

Concerning the indisputable need for further excavations of Hadži Prodan's cave, future research will be targeted at pin-pointing the location with the highest concentration of artifacts and examining the depth to which prehistoric layers run. Special attention will be paid to gathering information on the conditions of the deposition of finds at the site as well as on paleo-ecology and sedimentology studies of the site and its immediate surroundings.

Литература/Bibliography:

Bednarik, R. G. 2003 The Earliest Evidence of Palaeoart, *Rock Art Research* 20/2: 89-135.

Crémades, M. 2000 Témoignage d'expression graphique. La pierre gravée de la couche VI, secteur TD-II., B. Ginter, J. K. Kozłowski, J-L Guadelli, H. Laville (eds.) *Temnata Cave: Excavations in Karlukovo Karst Area - Bulgaria*, Vol. 2, Part 1, Jagellonian University, Kraków, 317-332.

Mihailović, D. Spirituality and Cultural Identity in the Middle-Upper Palaeolithic Transition in the Balkans, *Colloque "La Spiritualité"*, Liège, 10-11-12 décembre 2003, Union Internationale des Sciences Pré et Protohistoriques (U.I.S.P.P.) VIIIE Commission : Paléolithique supérieur, in press.

Reher, C. A. and Frison, G. C. 1991 Rarity, Clarity, Symmetry: Quartz Crystal Utilization in Hunter-Gatherer Stone Tool Assemblages, A. Montet White and S. Holen (eds.), *Raw Material Economies Among Prehistoric Hunter-Gatherers*, University of Kansas, Publications in Anthropology 19, Lawrence - Kansas, 375-397.

Turk, I., Dirjес, J. and Kavur, B. 1997 A-t-on trouvé en Slovénie le plus vieil instrument de musique d'Europe? *L'Anthropologie* 101/3: 531-540.

Васиљевић, Б. 1998, Заштита спелеолошких објеката, у: *Спелеолошки атлас Србије*, ур. П. Ђуровић, Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд, 89-99.

Valoch, K. 1988 *Le Taubahien et le Micoquien de la grotte Kulna en Moravie (Tchecoslovaquie)*. *L'Homme de Néandertal*, Vol 4, Liège, 205-217.

Walker, M. J. 2003 Excavations at Cueva Negra del Estrecho del Rio Quipar and Sima de las Palomas del Cabezo Gordo: two sites in Murcia (south-east Spain) with Neanderthal skeletal remains, Mousterian assemblages and late Middle to early Upper Pleistocene fauna, http://www.antiquityofman.com/walker_simadelaspalomas.html